

Partikulas *pat* un *tikai*: elementa vieta grupā un gaidu skala

Particles *pat* ‘even’ and *tikai* ‘only’: the place of element in the group and the scale of expectations

Evelīna Zilgalve

Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte
Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra
Visvalža iela 4A, Rīga, LV-1050

Latviešu valodas aģentūra
Lāčplēša iela 35–5, Rīga, LV-1011
E-pasts: evelina.zilgalve@lu.lv

Latviešu valodas gramatikās un vārdnīcās *pat* raksturota kā pastiprinājuma, savukārt *tikai* – kā ierobežojuma partikula, tātad tās uzskatāmas par pretējas nozīmes vārdiem. Šāds nozīmju raksturojums ir visai nekonkrēts un mudina vairāk iedziļināties partikulu semantikā. Semantikas, pragmatikas un valodas filozofijas pētījumos pasaulē *pat* un *tikai* nozīmei un funkcijām atbilstošie *even* un *only* un citi jau gadu desmitiem ir dažādu pētnieku uzmanības lokā no dažādiem skatpunktiem.

Rakstā veikta *pat* un *tikai* analīze, izmantojot lingvistisko eksperimentu un nolieguma testu – izteikumā *Jānis vakar atnāca pie Kārļa* apgalvojuma un nolieguma formā ievietotas partikulas. Nozīmes konstatētas attiecībā uz elementa vietu līdzīgu elementu grupā, kā arī attiecībā pret gaidu īstenošanas realitātē.

Vairākas *pat* un *tikai* nozīmes atšķiras atkarībā no tā, vai izteikums ir apgalvojuma vai nolieguma – daļēja vai pilnīga – formā. Izdarīti secinājumi, ka attiecībā uz elementa vietu grupā *pat* un *tikai* izsaka pretējas nozīmes neatkarīgi no apgalvojuma vai nolieguma. Attiecībā uz gaidu īstenošanas *pat* un *tikai* nozīme atkarīga ne vien no apgalvojuma un nolieguma formas, bet šeit jāņem vērā arī skalaritātes aspekts – atšķirīga pozīcija uz gaidu skalas.

Atslēgvārdi: partikulas; slēptais saturs; noliegums; gaidas; skalaritāte.

Ievads

Partikulu *pat* un *tikai* nozīmes gramatikās un vārdnīcās tiek raksturotas kā pretējas: *pat* ir pastiprinājuma, bet *tikai* – ierobežojuma partikula. Šāds nozīmes raksturojums ir visai nenoteikts un nesniedz ieskatu partikulu semantikā. Šajā rakstā apskatītas partikulu *pat* un *tikai* funkcijas semantiskā un pragmatiskā aspektā, lai gūtu konkrētāku nozīmju raksturojumu.

Raksta mērķis ir noteikt partikulu *pat* un *tikai* papildu nozīmes ar lingvistisko eksperimentu un pragmatisku analīzi.

Lai sasniegtu raksta mērķi, īstenoti vairāki uzdevumi:

- 1) konstruēts neitrālas vārdu secības teikums, kurā ievietotas partikulas *pat* un *tikai*;
- 2) veikts nolieguma tests, noskaidrojot, kādu papildu saturu piešķir partikulas un kā tas mainās apgalvojumā un daļējā un pilnīgā noliegumā.

Raksta 1. un 2. nodaļā sniegts vispārīgs ieskats partikulu *pat* un *tikai* pētījumos latviešu valodniecībā, kā arī apskatīts partikulu raksturojums latviešu valodas vārdnīcās un gramatikās. 3. nodaļa pievēršas partikulu *pat* un *tikai* pētījumiem pragmatikā citās valodās. 4., 5., 6. nodaļā veikts lingvistiskais eksperiments un *pat* un *tikai* analīze, un rakstu noslēdz secinājumi, kādas papildu nozīmes autore izvēlēta analīzes metode ļauj atrast.

1. Partikulas *pat* un *tikai* latviešu valodniecībā

Latviešu valodniecībā *pat* un *tikai* līdzās citām partikulām raksturotas morfoloģijā. Nodaļas *Partikulas* autore *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā* ir Tamāra Porīte (1959, 778–801). Vēlāk rakstā *Dažas iezīmes partikulu TIKAI, TIK un VIEN lietošanā latviešu rakstu valodas sākumposmā* T. Porīte (1972, 413–426) pievērsusies šo vārdu lietojuma īpatnībām 17.–19. gadsimta rakstu valodā. Tamāra Porīte (2007, 310–343) par partikulām rakstījusi arī grāmatā *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība: Nelokāmās vārdšķiras*. Tiesa gan, šai pētījumā nav aplūkota partikula *pat*. Vēl partikulu apskatu un ieskatu to cilmē sniegusi Vilma Kalme (2001) grāmatā *Nelokāmās vārdšķiras latviešu literārajā valodā* un Dzintra Paegle (2003) *Latviešu literārās valodas morfoloģijā*. Jaunākajā *Latviešu valodas gramatikā* partikulu apraksta autore ir Ieva Breņķe (2013, 669–678).

Partikulas skatītas arī valodas kultūras aspektā. Partikula *tikai* pieminēta krājumā *Latviešu valodas kultūras jautājumi: vaspirms Mildas Lepikas* (1965, 128–132) rakstā *Par partikulu VIEN un tās vietu teikumā*, kā arī Valijas Strazdiņas pētījumā (1987, 60–64) *Partikula VIEN modes tērpā*. Abos rakstos norādīts, ka postpozitīvā partikula *vien* nereti tiek (aplami) lietota prepozitīvā novietojumā, kur būtu jālieto partikula *tikai* vai *tik*. Savukārt Inta Freimane (1993, 232) norādījusi, ka noteiktos savienojumos vārda *pats* vietā bieži lietota *pat*: *nevis tāds pats*, bet *tāds pat*, *nevis tajā pašā laikā*, bet *tajā pat laikā*.

Kā redzams, *tikai* un *pat* līdztekus citām partikulām latviešu valodniecībā aplūktas gramatikā un valodas kultūrā, dziļāk neskarot to semantiku. Vienīgi Ilzes Plaudes (2004, 102) grāmatā *Pragmatika* tulkotā konvencionālās implikatūras piemērā minēta partikula *tikai*, taču sīkāk tā nav skatīta. Semantiskā un pragmatiskā aspektā šī raksta autore partikulām *pat* un *tikai* pievērsusies jau iepriekš – publikācijās *Partikulu loma izteikuma slēptā satura izteikšanā* un *Partikulu funkcijas implikatūru teorijas aspektā* sniegts neliels ieskats slēptā satura veidu raksturojumā, kā arī veikts lingvistiskais eksperiments un partikulu *pat* un *tikai* analīze (Zilgalve 2011, 388–393; 2012, 189–198). Vairākas iepriekš izdalītas partikulu nozīmes tikušas apvienotas vai atmestas, tāpat papildināta analīze, skatot partikulu ne vien kopā ar subjektu, bet arī citiem teikuma struktūras elementiem. Turpmākajā nodaļā apkopots partikulu *pat* un *tikai* raksturojums latviešu valodas gramatikās un vārdnīcās.

2. *Pat* un *tikai* latviešu valodas vārdnīcās un gramatikās

Aplūkosim *pat* un *tikai* skaidrojumu *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā*¹. Vārdam *pat* fiksēta viena nozīme (tezaurs.lv/mlvv):

pat part.

¹ Tiek izmantota jaunākā elektroniskā latviešu valodas vārdnīca *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Zuicena, Ieva (red.). Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>.

Lieto, lai pastiprinātu vārda vai izteikuma nozīmi. *Neienāca **pat** prātā, ka viss tā beigsies. Līgošana turpinājās līdz **pat** rītausmai. Šeit **pat** ir laba atpūtas vieta.*

No vārdnīcas šķirkļī sniegtās informācijas izriet, ka *pat* ir partikula, kura lietojama kāda vārda vai visa izteikuma nozīmes pastiprināšanai. *Latviešu valodas gramatikā* (Brenķe 2013, 674) aprakstīta partikulas teikumā, kā arī raksturots tās uzsvars: „Partikula *pat*, pastiprinot vārda nozīmi, parasti atrodas pirms niansējamā vārda. Šādos gadījumos partikula *pat* ir neuzsvērta. Tā var pastiprināt lietvārda, darbības vārda vai apstākļa vārda nozīmi. Piem. *Ievai **pat** sirds krūtīs apmet kūleni.* (I. Abele) *Dīvaini, ka tu neesi **pat** apvainojies.* (S. Kaldupe) *Šīs izjūtas nav **pat** īsti aprakstāmas.* (N. Ikstena)” Ar *pat* tiek niansēts ne tikai vārds, pie kura lietota partikula jeb vārds, kurš ir tās fokusā, bet papildu saturs tiek piešķirts izteikumam kopumā.

Partikulas *tikai* šķirkļis ir krietni plašāks, jo *tikai* lietota arī saikļa nozīmē. Apskatīsim visas *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā* (tezaurs.lv/mlvv) sniegtās nozīmes:

tikai part.

1. Lieto, lai ierobežotu vārda vai izteikuma nozīmi. *Nevaram domāt **tikai** par sevi. **Tikai** ar viņu varu saprasties.*
// Savienojumā „ne tikai”: norāda uz kā cita iespējamību. *Labo speciālisti pazīst ne **tikai** Latvijā. Bibliotēkā ir ne **tikai** grāmatas.*
// Savienojumā „un tikai”, parasti izteikuma beigās: norāda, ka citas iespējamības nav. *Interesants vīrietis, ko pieņēmu kā labu draugu – un **tikai**.*
2. Lieto, lai pastiprinātu vārda vai izteikuma nozīmi. **Tikai** nesaki nekā mātei. *Steigties, lai **tikai** neatpaliktu.*
3. saikļa nozīmē. Saista vienlīdzīgus teikuma locekļus, tos pretstatot un norobežojot saturu. *Jauneklis ir kluss un labsirdīgs, **tikai** pārāk kautrīgs.*
// Saista salikta sakārtota teikuma daļas, pretstatot un norobežojot otras daļas saturu. *Vilka pēdas nospiedums līdzīgs suņa pēdai, **tikai** tas ir lielāks un garenāks.*
4. pāru saikļa sastāvdaļa. Savienojumā „ne tikai – bet arī”: saista divus vienlīdzīgus teikuma locekļus vienojuma attieksmē, norādot uz saistījuma iespējamību. *Saldumus mīl ne **tikai** bērni, **bet arī** pieaugušie.*

Vārda *tikai* šķirkļis ir daļēji pretrunīgs, piem., parādās gan ierobežojuma, gan pastiprinājuma nozīme. Lai gan varētu šķist, ka būtu jāskata vienīgi partikulas, nevis saikļa nozīme, tomēr ir vērojami kopīgi nozīmes elementi kā partikulas *tikai*, tā saikļa *tikai* skaidrojumos, piem., ierobežojums vai norobežojums, kā arī *tikai* kā iespējamības rādītāja nozīme.

Kā redzams, apraksts gramatikā un vārdnīcā liek domāt par iespējamām konkrētākām nozīmēm, kas varētu atklāties semantiskā un pragmatiskā analizē. Nākamā nodaļa pievēršas *pat* un *tikai* nozīmes un funkciju ziņā ļoti līdzīgu vārdu pētījumiem pasaulē.

3. *Pat un tikai* pētījumos pasaulē

Vārdiem *pat* un *tikai*, precīzāk, to līdziniekiem citās valodās, veltīts ne mazums pētījumu valodas filozofijā, semantikā, pragmatikā un loģikā. Implikatūru teorijas pamatlicējs valodas filozofs Pols Graiss (*Herbert Paul Grice* 1975, 43–58) un viņa sekotāji (sk., piem., Karttunen, Peters 1979, 11–15) uzskata, ka ar partikulām tiek izteiktas konvencionālās implikatūras. Implikatūra ir viens no slēptā satura veidiem – tā neizriet tieši no teksta, bet gan balstās uz sarunas dalībnieku kopīgajām zināšanām, plašāku kontekstu utt.² (dažādu slēpto veidu raksturojumu sk., piem., Mey 1993, arī Zilgalve 2011, 388–393; 2012, 189–198; 2013, 142–158). Konvencionālā implikatūra ir saturs, kas nav saistīts ar sadarbības principu un tā četriem saziņas postulātiem³, bet gan izriet no konkrētu vārdu nozīmes. Par konvencionālās implikatūras rādītājiem uzskatīti tādi vārdi kā *bet*, *pat*, *tādēļ*, *tikai*, *tomēr*. (1) piemērā vārds *bet* uzskatīts par konvencionālās implikatūras rādītāju.

(1) *Jānis ir nabadzīgs, bet godīgs.*

Uz pretstatu starp *nabadzīgs* un *godīgs* norāda vienīgi pretstata saiklis *bet*. Izteikuma saturs bez *bet* ir (1a):

(1a) *Jānis ir nabadzīgs un godīgs.*

No saikļa nozīmes izriet, ka pastāv kontrasts starp *nabadzīguma* esamību un *godīguma* esamību, proti, *godīgums* nav *nabadzīgajiem* raksturīga īpašība.

Par implikatūrām un to veidiem ir bijis daudz diskusiju. Vairāki autori apstrīdējuši konvencionālās implikatūras eksistenci kā tādu, citi meklējuši tai atšķirīgu apzīmējumu vai uzskatījuši, ka tai nav sakara ar pragmatiku, bet vienīgi ar semantiku. Kents Bahs (*Kent Bach* 1999, 327–366) rakstā *The myth of conventional implicature* („Mīts par konvencionālo implikatūru”) apgalvo, ka konvencionālā implikatūra nepastāv un propozīcijas (semantiskie kodoli), kuras tiek uzskatītas par konvencionālajām implikatūrām, ir daļa no sacītā, savukārt citos gadījumos vārdi, ar kuriem šķietami izteikta konvencionālā implikatūra, ir izteikuma modificētāji (angļu *utterance modifiers*), kas izsaka otrās pakāpes runas aktus. Kristofers Potss (*Christopher Potts* 2005, 38) uzskata, ka konvencionālās implikatūras ir gramatiskās implikācijas, Lorens Horns (*Laurence Horn* 2007, 39–69), izmantojot viena no loģikas pamatlicējiem Frīdriha Ludviga Gotloba Frēges (*Friedrich Ludwig Gottlob Frege*) atziņas, pamato konvencionālās implikatūras nepieciešamību u. tml. Semantikas, pragmatikas un loģikas aspektā *pat* un *tikai* līdzinieki citās valodās aprakstīti ne mazums. Tie minēti ne tikai pragmatikas teorijās kā piemēri, bet tiem veltīts arī visai daudz zinātnisku rakstu jau no 20. gadsimta 60. gadiem, pētījumi turpinās joprojām, un autori apstrīd cits citu. Lorensa Horna (1969) *A presuppositional analysis of ONLY and EVEN* („*Tikai* un *pat* presupozīciju analīze”)

² Latviešu valodniecībā implikatūras pirmo reizi aprakstītas *Latviešu valodas sintaksē* un dēvētas par semantiskajām implikācijām (sk. Rozenbergs 1989, 197–198).

³ Latviešu valodniecībā tas dēvēts par kooperācijas principu un konversācijas maksimām (Plaude 2004), sadarbības principu un sarunu maksimām (Plaude 2013), saziņas principu un četriem principiem, ko tas ietver (Karapetjana 2007; Nītiņa, Iljinska, Platonova 2008). Raksta autore lieto virsjēdzienu sadarbības princips un četrus Graisa formulētos apakšprincipus dēvē par postulātiem, izvairoties no maksimas jēdziena, kas latviešu valodā nav ierasts un labskanīgs.

sniegta *only* un *even* skalārā analīze, vārda *même* ‘pat’ saistību ar skalaritāti aplūkojis Osvalds Dikro (*Oswald Ducrot* 1991 (1973)) un Žans Klods Anskombs (*Jean-Claude Anscombe*) (Ducrot, Anscombe 1983). Savukārt Pols Kejs (*Paul Kay* 1990, 59–111) rakstā *Even* („Pat”) norāda uz nepilnībām vai atšķirīgām pieejām Horna, Dikro un Dikro un Anskomba darbā un sniedz pārskatītu *even* skalāro modeli. Mišela Ipolito (*Michela Ippolito* 2008, 45–91) apgalvo, ka no *only* izriet nosacījuma presupozīcija, savukārt Kreiga Robertsas (*Craige Roberts* 2006) uzskata, ka no *only* tiešām izriet konvencionālā implikatūra.

Varētu šķist visai drosmīgi pievienoties plašajam autoru lokam, kuru uzmanības centrā ir partikulu semantiskā un pragmatiskā analīze, ņemot vērā, ka pētījumi veikti gandrīz 60 gadu garumā. Tomēr tieši nebeidzamās diskusijas un dažādie aspekti, kādos partikulas aplūkotas, liek domāt, ka partikulu pētījumi ir turpināmi un izvēršami, turklāt jāņem vērā arī dažādu valodu atšķirības, semantiskā un sintaktiskā valence, loģiskā vārdu secība u. c. Šajā rakstā autore pievēršas *pat* un *tikai* analīzei papildu nozīmju noteikšanai latviešu valodā. Autore izmanto nolieguma testu, jo ar šo metodi ir iespējams ne tikai nošķirt dažādus slēptā saturs veidus⁴, bet arī noteikt citu papildu saturu, kas izriet no izteikuma.

4. Lingvistiskais eksperiments un nolieguma tests

Lai konstatētu *pat* un *tikai* nozīmes, tiek veikts lingvistiskais eksperiments. Konstruēts vienkāršs paplašināts neitrālas vārdu secības izteikums:

(2) *Jānis vakar atnāca pie Kārļa.*

Saturs, kas no tā izriet, jeb propozīcija ir *Jānis vakar bija pie Kārļa.*

Kā zināms, latviešu valodā iespējams pilnīgs, daļējs un atkārtots noliegums (Ceplītis 1989, 249–250; Beitīņa 2009, 76–78). Tātad, noliedzot ne tikai subjektu, bet arī citus teikuma struktūras elementus, varam veidot vairākus noliegtus izteikumus:

- (3) a. *Jānis vakar neatnāca pie Kārļa.*
 b. *Ne Jānis vakar atnāca pie Kārļa.*
 c. *Jānis ne vakar atnāca pie Kārļa.*
 d. *Jānis vakar atnāca ne pie Kārļa.*
 e. *Ne Jānis vakar neatnāca pie Kārļa.*
 f. *Jānis ne vakar neatnāca pie Kārļa.*
 g. *Jānis vakar neatnāca ne pie Kārļa.*

Piemēri (3b-d) nešķiet pilnīgi – lai tie liktos loģiski, tie būtu jāturpina, piem., tā, kā norādīts (4b1-d1), turklāt (3b) un (3c) iespējama vairāk nekā viena interpretācija, proti, *ne* valodas lietotājs intuitīvi uztver vai nu kā pāru saikļa *ne – ne*, vai *ne – bet* daļu.

- (4) b1. *Ne Jānis vakar atnāca pie Kārļa, [ne/bet kāds cits].*
 c1. *Jānis ne vakar atnāca pie Kārļa, [ne/bet citu dienu].*
 d1. *Jānis vakar atnāca ne pie Kārļa, [bet pie kāda cita].*

⁴ Šī raksta mērķis nav definēt ar partikulām izteikto slēpto saturu, vienīgi noteikt partikulu nozīmes pēc izteikumu analīzes.

Izteikumi (3e–g) nešķiet nepabeigti, tomēr, lai varētu saprast, kādā nozīmē tie lietoti, būtu jāredz plašāks konteksts. Ir skaidrs, ka dubultais noliegums piešķir papildu informāciju attiecībā pret runātāja gaidām un to īstenošanos.

Ievietojot izteikumā partikulas un veicot nolieguma testu, līdz šim autore nolieguma testā izmantojusi pilnīgu noliegumu, proti, vienmēr noliegts ticis tieši predikāts. Dažādās nolieguma izteikšanas iespējas latviešu valodā, citu valodu partikulu pētījumi, kā arī partikulas *tikai* saikļa funkcija mudinājusi eksperimentēt arī ar daļēja nolieguma teikumiem. Kā rāda piemēri (3e–g), dubultajam noliegumam ir nepieciešams plašāks konteksts, tāpēc dubultā nolieguma teikumi netiek izmantoti analizē. Turpmākajās nodaļās skatīta partikulu *pat* un *tikai* nozīme, ievietojot tās konstruētajā izteikumā gan pie subjekta, gan citiem teikuma struktūras elementiem, kā arī veicot nolieguma testu.

5. *Pat*

Kā minēts 1. nodaļā, līdz šim autores publikācijās uzmanība pievērsta tikai subjektam – partikula nav pievienota nevienam citam teikuma struktūras elementam. Ir secinātas vairākas aprakstoši izteiktas nozīmes (sk. Zilgalve 2011, 388–393; 2012, 189–198):

(5) <i>Pat Jānis vakar atnāca pie Kārļa.</i>	(6) <i>Pat Jānis vakar neatnāca pie Kārļa.</i>
>> a. <i>Jānis bija pie Kārļa.</i>	>> a. <i>Jānis nebija pie Kārļa.</i>
>> b. <i>Bija gaidīts (-i) vēl kāds (-i).</i>	>> b. <i>Bija gaidīts (-i) vēl kāds (-i).</i>
>> c. <i>Kārlis nebija viens.</i>	>> c. <i>Kārlis bija viens.</i>
>> d. <i>Citi atnāca pie Kārļa.</i>	>> d. <i>Citi neatnāca pie Kārļa.</i>
>> e. <i>Šis fakts (Jāņa atnākšana) ir pārsteigums.</i>	>> e. <i>Šis fakts (Jāņa neatnākšana) ir pārsteigums.</i>

1. tabula. Partikulas *pat* slēptais saturs (Zilgalve 2011, 2012).

Uzmanība vēršama uz vairāku secinājumu formulējumu. Pirmkārt, (5c) un (6c) tieši neizriet no izteikuma, savukārt (5d) un (6d), balstoties uz to, ka izteikuma subjekts ir Jānis, nevis citi (turklāt bez Jāņa varētu būt arī vēl viens cits, nevis vairāki), būtu jāformulē citādi, piem., *Kārlis – tāpat kā citi – atnāca* vai atbilstoši *Kārlis – tāpat kā citi – neatnāca*. Otrkārt, gan (5b), gan (5d) un (5e), gan (6b), (6d) un (6e) ir saistīti ar gaidām un to (ne)īstenošanos realitātē, tāpēc šīs nozīmes varētu apvienot.

Autore apskata (2) izteikumu, ievietojot tajā partikulu *pat* un veicot arī nolieguma testu (sk. 2. tabulu). Tabulā blakus sastatīti izteikumi apgalvojumā un pilnīgā noliegumā⁵, kuros ievietota partikula *pat*. Zem katra izteikuma seko shematiska izteikuma analīze. Neatkarīgi no ievietotās partikulas, kā arī tās vietas teikumā tiek saglabāta pamata propozīcija *Jānis vakar atnāca pie Kārļa* (jeb subjekts (S) pieder pie predikāta (P) apjoma⁶: $S \in P$) vai pilnīgā noliegumā – *Jānis*

⁵ Ar *pat* netiek piedāvāts daļējs noliegums: tādi piemēri kā *Ne pat Jānis vakar atnāca pie Kārļa*, *Jānis ne pat vakar atnāca pie Kārļa* utt. latviešu valodā nav dabiski, proti, nav loģiski un uztverami.

⁶ Te un turpmāk izmantoti loģikas simboli, lai shematiski parādītu nozīmes (sk. Apsalons 2011). Iespējams, no loģikas zinātnes viedokļa tās nav izteiktas precīzi, un attēlojumu var uzskatīt par vienkāršotu.

vakar neatnāca pie Kārļa (jeb subjekts nepieder pie predikāta apjoma: $S \notin P$). Savukārt partikula sniedz papildu nozīmes: nozīme ‘tāpat kā grupa’ (jeb elements x iekļaujas citos viņa grupas elementos X : $x \in X$) – atkarībā no tā, kas atrodas partikulas fokusā, piem., citi nācēji ($x = \text{Jānis}$), citas iespējamās atnākšanas dienas ($x = \text{vakar}$), citas darbības ($x = \text{atnāca}$), citi objekti, pie kuriem vai uz kuriem var atnākt ($x = \text{pie Kārļa}$). Partikulas lietojums saistīts ar zināmām gaidām – teksta autors, izvēloties partikulu, pauž realitātes novērtējumu attiecībā pret viņa gaidu īstenošanos. Partikula nerāda neitrālu gaidu īstenošanās punktu, bet vienmēr rāda gaidu piepildījumu vai nu zem, vai virs gaidu īstenošanās līnijas. Uz gaidu skalas

() (vertikālā ass ir gaidu skala, horizontālā – gaidu optimālā piepildījuma vieta uz skalas)) atzīmēts, vai gaidas ir pārsniegtas, jeb realitātē īstenojies vairāk, nekā bijis gaidīts () (gaidas īstenojušās virs gaidu optimālā piepildījuma līnijas), vai gaidas nav sasniegtas, jeb ir īstenojies mazāk, nekā gaidīts () (gaidas īstenojušās zem gaidu optimālā piepildījuma līnijas)).

(7) <i>Pat Jānis vakar atnāca pie Kārļa.</i>	(8) <i>Pat Jānis vakar neatnāca pie Kārļa.</i>
$S \in P$	$S \notin P$
$x \in X$	$x \in X$
	
(9) <i>Jānis pat vakar⁷ atnāca pie Kārļa.</i>	(10) <i>Jānis pat vakar neatnāca pie Kārļa.</i>
$S \in P$	$S \notin P$
$x \in X$	$x \in X$
	
(11) <i>Jānis vakar pat atnāca pie Kārļa.</i>	(12) <i>Jānis vakar pat neatnāca pie Kārļa.</i>
$S \in P$	$S \notin P$
$x \in X$	$x \in X$
	
(13) <i>Jānis vakar atnāca pat pie Kārļa.</i>	(14) <i>Jānis vakar neatnāca pat pie Kārļa.</i>
$S \in P$	$S \notin P$
$x \in X$	$x \in X$
	

2. tabula. Partikulas *pat* nozīmju shematiskas attēlojums apgalvojumā un pilnīgā noliegumā.

⁷ Gan *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā*, gan *Latviešu valodas gramatikā* norādīts, ka partikula *pat* nostājas aiz laika apstākļa vārda un ir uzsvērta (Porīte 1959, 788; Breņķe 2013, 674). Partikula var tikt novietota arī pirms laika apstākļa tāpat kā pirms citiem teikuma locekļiem, tāpēc šajā rakstā aplūkots tikai prepozitīvs novietojums. Postpozitīvais partikulas novietojumam plašāks konteksts ir obligāts, tas būtu skatāms izvērstākā *pat* analizē dažādos kontekstos, kas nav šī raksta uzdevums.

Tā kā noliegts predikāts, izteikumā pilnīgā noliegumā tiek noliegta arī propozīcija, jeb subjekts nepieder pie predikāta apjoma. Partikula *pat* neatkarīgi no apgalvojuma vai nolieguma saglabā elementa piederību pie grupas jeb nozīmi 'tāpat kā grupa'. Proti, elements, kas ir partikulas *pat* fokusā, rāda, ka elements reaģē, rīkojas tāpat kā citi elementi viņa grupā: (7) piemērā *pat Jānis .. atnāca* norāda, ka Jānis ir rīkojies tāpat kā citi viņa grupas elementi – draugi, radi u. tml. – un atnācis pie Kārļa, savukārt pilnīgā noliegumā (8) piemērā *pat Jānis .. neatnāca* arī norāda, ka Jānis ir rīkojies tāpat kā citi viņa grupas elementi un nav atnācis pie Kārļa. Šādas nozīmes saglabājas neatkarīgi no teikuma struktūras elementa *pat* fokusā, piem., (11) piemērā *pat atnāca* norāda, ka atnākšana ir viena no darbībām, kas tikusi veikta, savukārt (12) piemērā *pat neatnāca* rāda, ka atnākšana ir bijusi viena no darbībām, kura nav tikusi veikta. Gan apgalvojumā, gan noliegumā *pat* fokusā ir elements, kas iekļaujas citos grupas elementos un rīkojas tāpat kā tie.

Ar plānoto gaidu realizāciju saistīts elementa novietojums uz gaidu skalas attiecībā pret gaidu optimālā piepildījuma līniju. Elementa vieta uz gaidu skalas gan atšķiras atkarībā no tā, vai izteikums ir apgalvojumā vai noliegumā. Apgalvojumā gaidu īstenošanās ir virs līnijas, un šo nozīmi varam dēvēt 'pārsniegtas gaidas' – gaidas attiecībā pret elementu ir piepildījušās lielākā mērā, nekā bijis paredzēts. Noliegumā gaidu īstenošanās attiecībā pret elementu ir zem līnijas, gaidas nav piepildījušās, tātad izteikuma noliegumā *pat* izsaka nozīmi 'nesasnietas gaidas'. Jāņem gan vērā, ka atkarībā no apgalvojuma vai nolieguma mainās arī gaidu optimālais piepildījums: apgalvojumā gaidu optimālais piepildījums faktiski izsakāms šādi:

$$(x \notin X) \notin P$$

Elements, kas atrodas ārpus grupas, nepieder pie predikāta apjoma, piem., sk. (7) – gaidu optimālais piepildījums ir Jāņa nenākšana atšķirībā no citiem, kas nāk (vienkāršāk sakot, Jānis parasti nenāk). Noliegumā gaidu optimālais piepildījums izsakāms šādi:

$$(x \notin X) \in P$$

Elements, kas atrodas ārpus grupas, pieder pie predikāta apjoma, piem., sk. (8) – gaidu optimālais piepildījums ir Jāņa atnākšana pretēji citu neatnākšanai (t. i. – Jānis parasti nāk). (9) piemērā *pat vakar atnāca* norāda, ka vakardienas atnākšana ir pārsniegusi gaidas, piem., Jānis atnācis gan aizvakar, gan arī vakar. Tātad uz gaidu optimālā piepildījuma līnijas atrodas visas atnākšanas dienas. Savukārt (10) piemērā *pat vakar neatnāca* novietojums uz gaidu skalas ir negatīvs – uz gaidu optimālā piepildījuma līnijas atrodas tieši vakardiena kā laiks, kad Jānim noteikti būtu jāatnāk, taču tas nav piepildījies, un šeit parādās nozīme 'nesasnietas gaidas'. Tāpat (13) piemērā *atnāca pat pie Kārļa* norāda, ka Jānis ir atnācis pie kāda (vai kaut kur – vārda *atnākt* semantiskā un sintaktiskā valence pieļauj variācijas), atnākšana pie Kārļa ir virs gaidu optimālā piepildījuma līnijas, uz kuras atrodas kādas citas darbības, kas tikušas veiktas bez atnākšanas. (14) piemērā *neatnāca pat pie Kārļa* liecina, ka gaidu optimālais piepildījums savukārt ir atnākšana pie Kārļa, un tas nav sasniegts.

Pēc analīzes konstatējam trīs partikulas *pat* nozīmes:

- 1) 'tāpat kā grupa' saglabājas kā apgalvojumā, tā noliegumā;

- 2) ‘pārsniegtas gaidas’ – apgalvojumā;
 3) ‘nesasnietas gaidas’ – noliegumā.

Jāņem arī vērā, ka izteikumos ar *pat* gaidu optimālais papildījums atšķiras atkarībā no izteikuma apgalvojuma vai nolieguma, jo mainās arī gaidu optimālā papildījuma apgalvojums un noliegums.

6. *Tikai*

Partikulas *tikai* nozīmes autore aprakstījusi jau iepriekš (sk. Zilgalve 2011, 388–393; 2012, 189–199). Tāpat kā iepriekšējā nodaļā ar partikulu *pat*, šajā nodaļā shematiski parādītas partikulas *tikai* izteikumam piešķirtās nozīmes. Atšķirībā no *pat*, kā redzams, ievietojot *tikai*, apgalvojumā un pilnīgā noliegumā mainās subjekta piederība pie predikāta apjoma jeb tas, vai Jānis atnāca pie Kārļa (sk. 3. tabulu). Tomēr tās nebūt nav vienīgās atšķirības starp *pat* un *tikai* nozīmēm, turklāt *tikai* gadījumā arī apgalvojumā un noliegumā nav meklējamas vienīgi nozīmes, kas saglabājas vai ir pretējas, bet variējas citādi.

(15) <i>Tikai Jānis vakar atnāca pie Kārļa.</i>	(16) <i>Tikai Jānis vakar neatnāca pie Kārļa.</i>
$S \in P$	$S \notin P$
$x \notin X$	$x \notin X$
	
(17) <i>Jānis tikai vakar atnāca pie Kārļa.</i>	(18) <i>Jānis tikai vakar neatnāca pie Kārļa.</i>
$S \in P$	$S \notin P$
$x \notin X$	$x \notin X$
	
(19) <i>Jānis vakar tikai atnāca pie Kārļa.</i>	(20) <i>Jānis vakar tikai neatnāca pie Kārļa.</i>
$S \in P$	$S \notin P$
$x \notin X$	$x \notin X$
	
(21) <i>Jānis vakar atnāca tikai pie Kārļa.</i>	(22) <i>Jānis vakar neatnāca tikai pie Kārļa.</i>
$S \in P$	$S \notin P$
$x \notin X$	$x \notin X$
	

3. tabula. Partikulas *tikai* nozīmju shematiskas attēlojums apgalvojumā un pilnīgā noliegumā.

Pretēji partikulai *pat* partikula *tikai* neatkarīgi no izteikuma apgalvojuma vai nolieguma kādas grupas elementu nevis iekļauj tam atbilstošo elementu grupā, bet gan izņem no tās. Šo nozīmi varam nodēvēt ‘vienīgais no grupas’. (15) un

(16) piemērā *tikai Jānis* norāda, ka Jānis ir vienīgais elements no savas grupas (draugiem, radiem utt.), kurš rīkojies atšķirīgi, proti, atnācis vai nav atnācis pie Kārļa; (17), (18) piemērā *tikai vakar* norāda, ka vakardiena ir viena atšķirīga diena no citām, kurā Jānis ir atnācis vai nav atnācis pie Kārļa.⁸

Attiecībā pret gaidu īstenošanos *tikai* nozīme atkarībā no apgalvojuma vai nolieguma nav pretēja: abās formās *tikai* ir nozīme ‘nesasniegtas gaidas’, bet mainās gaidu īstenošanās attālums no gaidu optimālā piepildījuma līnijas. Gaidu optimālais piepildījums apgalvojumā un noliegumā ir vienāds, un to var izteikt:

$$(x \in X) \in P$$

Elements tāpat kā viņa grupa pieder pie predikāta apjoma. (15) piemērā gaidu optimālais piepildījums būtu visu elementu, ieskaitot Jāni, atnākšana pie Kārļa⁹. Tā kā atnācis viens elements no grupas, īstentās gaidas atrodas tālu no līnijas. (16) piemērā arī gaidu optimālais piepildījums būtu visu elementu, ieskaitot Jāni, atnākšana pie Kārļa. Šeit savukārt visi grupas elementi, izņemot Jāni, ir atnākuši pie Kārļa. (19) piemērā *tikai atnāca* rāda, ka atnākšana ir viena paveikta darbība no veicamo darbību grupas, tātad gaidas nav sasniegtas un realizācija ir tālu no līnijas. (20) piemērā *tikai neatnāca* liecina, ka no gaidītā izdarīts viss, izņemot atnākšanu. (21) – attālums līdz gaidu optimālā piepildījuma līnijai ir liels: *atnāca tikai pie Kārļa* liecina, ka atnākšana bijusi paredzēta vēl pie kāda (vai kaut kur), un paredzētās gaidas nav realizētas, jo atnāks pie viena grupas elementa. (22) – attālums līdz gaidu optimālā piepildījuma līnijai ir mazs, jeb līdz tās sasniegšanai pietrūkst viena elementa: *neatnāca tikai pie Kārļa norāda*, ka paredzētās gaidas nav realizētas, jo atnāks pie visiem (uz visu), izņemot vienu elementu.

Iepriekš konstatētā nozīme ‘vienīgais no grupas’ un apgalvojums vai noliegums ietekmē īsteno gaidu attālumu no gaidu optimālā piepildījuma līnijas, proti, apgalvojumā attālums ir liels, jo realizēts tieši viens elements, noliegumā attālums mērāms tieši ar šo vienu elementu. Apkopojot analizēto, konstatējam trīs *tikai* nozīmes:

- 1) ‘vienīgais no grupas’ – saglabājas kā apgalvojumā, tā noliegumā;
- 2) ‘nesasniegtas gaidas par visu grupas elementu skaitu, izņemot vienu’ – apgalvojumā;
- 3) ‘nesasniegtas gaidas par vienu grupas elementu’ – noliegumā.

Ar *tikai* gaidu optimālais piepildījums paliek tāds pats neatkarīgi no apgalvojuma vai nolieguma, turklāt arī nedz apgalvojumā, nedz noliegumā neizsaka nozīmi ‘pārsniegtas gaidas’.

Kā jau iepriekš minēts, noliegumu latviešu valodā varam izteikt gan daļēji, gan pilnīgi (sk. 4. nodaļu). Pie *pat* nevaram pievienot nolieguma partikulu *ne*

⁸ Būtu izvēršams jautājums par to, kad *tikai* piemīt un kad nepiemīt nozīme ‘pretēji grupai’, jo *tikai* nepiemīt „stingra” pretstata nozīme kā, piem., *bet*. Sal. (1) *Jānis ir nabadzīgs, bet godīgs.* un (1b) *Jānis ir nabadzīgs, tikai godīgs.* (1b), iespējams, būtu pieļaujams tikai kādā noteiktā kontekstā.

⁹ Šeit skatīts gadījums, kad *tikai* fokusā atrodas viens elements, proti, ne tādi izteikumi kā *Tikai Jānis un Ernests vakar atnāca pie Kārļa*, kā arī netiek konstruētas iespējamības, kad gaidu optimālais piepildījums ir daļa no grupas.

(sk. 5. nodaļu), savukārt pie *tikai* gan tas ir iespējams. 3. tabulā analizētos piemērus salīdzināsim ar daļēja nolieguma izteikumiem. 4. tabulā pirmajā kolonnā skatīti izteikumi apgalvojumā, otrajā – izteikumi ar daļēju noliegumu jeb izteikumi, kuros noliegta tieši partikula *tikai*, un trešajā – pilnīga nolieguma izteikumi.

(15) <i>T J. vakar atnāca pie K.</i> ¹⁰	(23) <i>Ne T J. vakar atnāca pie K.</i>	(16) <i>T J. vakar neatnāca pie K.</i>
$S \in P$	$S \in P$	$S \notin P$
$x \notin X$	$x \in X$	$x \notin X$
		
(17) <i>J. T vakar atnāca pie K.</i>	(24) <i>J. ne T vakar atnāca pie K.</i>	(18) <i>J. T vakar neatnāca pie K.</i>
$S \in P$	$S \in P$	$S \notin P$
$x \notin X$	$x \in X$	$x \notin X$
		
(19) <i>J. vakar T atnāca pie K.</i>	(25) <i>J. vakar ne T atnāca pie K.</i>	(20) <i>J. vakar T neatnāca pie K.</i>
$S \in P$	$S \in P$	$S \notin P$
$x \notin X$	$x \in X$	$x \notin X$
		
(21) <i>J. vakar atnāca T pie K.</i>	(26) <i>J. vakar atnāca ne T pie K.</i>	(22) <i>J. vakar neatnāca T pie K.</i>
$S \in P$	$S \in P$	$S \notin P$
$x \notin X$	$x \in X$	$x \notin X$
		

4. tabula. Partikulas *tikai* nozīmju attēlojums apgalvojumā, daļējā noliegumā un pilnīgā noliegumā.

Tā kā netiek noliegts predikāts, daļējā noliegumā saglabājas subjekta piederība pie predikāta apjoma, jeb neatkarīgi no nolieguma saglabājas propozīcija *Jānis vakar atnāca pie Kārļa*. Interesanti, ka, noliedzot vienīgi partikulu *tikai*, konstatētās nozīmes ir pretējas ne vien *tikai* nozīmēm, kas izriet no izteikuma apgalvojumā, bet arī tām, kuras izriet no izteikuma pilnīgā noliegumā. Patiesībā *ne tikai* nozīmes daļēji sakrīt ar *pat* nozīmēm. Pirmkārt, *ne tikai* izsaka nozīmi ‘tāpat kā grupa’: (23) piemērā *ne tikai Jānis* norāda, ka Jānis ir viens no grupas elementiem un Jānis ir rīkojies tāpat kā grupas elementi, proti, atnācis pie Kārļa. (24) piemērā *ne tikai vakar* liecina, ka vakardiena ir viena no dienām, kurās Jānis atnācis pie Kārļa.

¹⁰ Pārskatāmības labad vārdu Jānis un Kārlis vietā izmantoti iniciāļi J. un K., bet partikula *tikai* apzīmēta ar **T**.

Piemēros ar *ne tikai* īstenotās gaidas ir virs gaidu optimālā piepildījuma līnijas, tātad *ne tikai* izsaka nozīmi ‘pārsniegtas gaidas’. Iepriekš skatītajos izteikumos ar *tikai* ((15)–(22)) uz līnijas atrodas visi grupas elementi. Ar *ne tikai* turpretī ir cits, visai vienkārši izsakāms gaidu optimālais piepildījums:

$$x \in P$$

Elements pieder pie predikāta apjoma. (23) piemērā gaidu optimālais piepildījums ir *Jānis vakar atnāca pie Kārļa*; (25) piemērā uz gaidu optimālā piepildījuma līnijas arī ir *Jānis vakar atnāca pie Kārļa*, tieši tāpat arī (26). Lai gan uz līnijas formulējums neatšķiras, *ne tikai* fokuss norāda, kurš elements ir gaidu centrā. Ar šo gaidu centru saistīts arī izteikuma iespējamais turpinājums, kurā, visticamāk, minēts kāds elements no grupas: (23) piemērā *ne tikai Jānis, ..., bet arī Ernests*; (24) – *ne tikai vakar, ..., bet arī aizvakar*; (25) – *ne tikai atnāca, ..., bet arī spēlēja klavieres*; (26) – *ne tikai pie Kārļa, ..., bet arī pie Annas*.

Ja salīdzinām *pat* nozīmes apgalvojuma teikumā un *ne tikai* nozīmes, pēc raksta veiktās analīzes jāsecina, ka tās ir vienādas. Tātad faktiski tādi piemēri kā (7) *Pat Jānis vakar atnāca pie Kārļa* un (23) *Ne tikai Jānis vakar atnāca pie Kārļa* ietver līdzīgu saturu. Ir gan pilnīgi skaidrs, ka to vieta uz gaidu skalas nav blakus, tāpēc skalaritātei partikulu analīzei pasaulē arī pievērsušies tik daudzi autori (sk. 3. nodaļu), un skalaritātes aspektā pētījumi būtu arī vēl turpināmi.

No daļēja nolieguma teikumu analīzes ar *ne tikai* izriet divas nozīmes:

- 1) ‘tāpat kā grupa’;
- 2) ‘pārsniegtas gaidas’.

Gaidu optimālais piepildījums *ne tikai* gadījumā sakrīt ar izteikuma propozīciju, taču elements, kas atrodas partikulas fokusā, ir šo gaidu centrā. No *ne tikai* secinātās nozīmes ir pretējas nozīmēm, kas izriet no apgalvojuma un pilnīga nolieguma teikumiem ar *tikai*, un tās daļēji sakrīt ar *pat* nozīmēm, lai gan *ne tikai* un *pat* skalaritātes aspektā ir ļoti atšķirīgi.

Secinājumi

Vārdu *pat* un *tikai* pētījumi pasaulē ilgst vairāk nekā pusgadsimtu, tomēr tie joprojām no dažādiem skatpunktiem iekļūst autoru redzeslokā. Šajā rakstā, izmantojot lingvistisko eksperimentu un nolieguma testu, veikta *pat* un *tikai* analīze, lai konstatētu to papildu nozīmes, un analīzē ņemts vērā arī skalaritātes aspekts jeb gaidu īstenošanās attiecībā pret gaidu optimālo piepildījumu. Konstatētas vairākas papildu *pat* un *tikai* nozīmes, kas pārskatāmā veidā sniegtas 5. tabulā.

Pat		Tikai		Ne tikai
Apgalvojumā	Noliegumā	Apgalvojumā	Noliegumā	
‘tāpat kā grupa’		‘vienīgais no grupas’		‘tāpat kā grupa’
‘pārsniegtas gaidas’	‘nesasnietas gaidas’	‘nesasnietas gaidas par visu grupas elementu skaitu, izņemot vienu’	‘nesasnietas gaidas par vienu grupas elementu’	‘pārsniegtas gaidas’

5. tabula. Partikulu *pat*, *tikai* un *ne tikai* nozīmju sastatījums.

5. tabulā redzams *pat* un *tikai* nozīmju pārskats atkarībā no izteikuma apgalvojuma un nolieguma attiecībā uz elementu iekļaušanos grupā, kā arī gaidu īstenošanos. *Pat* un *tikai* pamata nozīmes, kas nemainās atkarībā no izteikuma apgalvojuma un nolieguma, ir pretējas: *pat* izsaka nozīmi ‘tāpat kā grupa’, turpretī *tikai* – ‘vienīgais no grupas’.

Gaidu īstenošanās realitātē ir atkarīga no izteikuma apgalvojuma un nolieguma: *pat* apgalvojumā izsaka nozīmi ‘pārsniegtas gaidas’, bet noliegumā – ‘nesasniedzas gaidas’. Ar *tikai* allaž izteikta nozīme ‘nesasniedzas gaidas’, taču atkarībā no izteikuma vai apgalvojuma atšķiras to gradācija.

Lai gan pēc analīzes *pat* un *ne tikai* nozīmes sakrīt, izteikumi *Pat Jānis vakar atnāca pie Kārļa.* un *Ne tikai Jānis vakar atnāca pie Kārļa.* neizsaka vienu un to pašu, tāpēc ir skaidrs, ka šādi piemēri vēl skatāmi skalaritātes aspektā.

Literatūra

1. Apsalons, Edmunds. 2011. *Valodas lietojuma loģika*. Rīga: Zvaigzne ABC.
2. Bach, Kent. 1999. The Myth of Conventional Implicature. *Linguistics and Philosophy*. 22, 327–366. Pieejams: <http://userwww.sfsu.edu/kbach/Myth.htm>.
3. Beitiņa, Maigone. 2009. *Mūsdienu latviešu literārās valodas sintakse: lekciju kurss filoloģijas studentiem*. Liepāja: LiePA.
4. Breņķe, Ieva. 2013. Partikulas. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 669–678.
5. Ceplītis, Laimdots. 1989. Izteikuma modalitāte. *Latviešu valodas sintakse*. Rīga: Zvaigzne, 225–250.
6. Ducrot, Oswald, Anscombe, Jean-Claude. 1983. *L'argumentation dans la langue*. Bruxelles: Mardaga.
7. Ducrot, Oswald. 1991. *Dire et ne pas dire. Principes de sémantique linguistique*. Paris: Hermann. [pirmizdev. 1973]
8. Freimane, Inta. 1993. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga: Zvaigzne.
9. Grice, Herbert Paul. 1975. *Logic and Conversation. Syntax and Semantics*. 3. *Speech Acts*. Cole, Peter, Morgan, Jerry (eds). New York: Academic Press, 59–82.
10. Horn, Laurence. 1969. A Presuppositional Analysis of ONLY and EVEN. *Papers from the 5th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*. Binnick, Davidson, Green, Morgan, Jerry (eds). Chicago: University of Chicago, 98–107.
11. Horn, Laurence. 2007. Toward a Fregean pragmatics: Voraussetzung, Nebengedanke, Andeutung. *Explorations in Pragmatics. Linguistic, Cognitive and Intercultural Aspects*. Kecskes, Istvan, Horn, Laurence (eds). Berlin: Mouton de Gruyter, 39–69.
12. Ippolito, Michela. 2008. On the Meaning of ONLY. *Journal of Semantics*. 25. Sedivy, Julie, Carston, Robyn, Noveck, Ira, Geurts, Bart (eds). Oxford: Oxford University Press, 45–91.
13. Kay, Paul. 1990. Even. *Linguistics and Philosophy*. 13, 1, 59–111. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/25001376>.
14. Kalme, Vilma. 2001. *Nelokāmās vārdšķiras latviešu literārajā valodā*. Liepāja: LiePA.
15. Karapetjana, Indra. 2007. Bakalaura darbu valoda kā lingvofunkcionālās kompetences attīstības rezultāts. *Promocijas darba kopsavilkums filoloģijas*

- doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares lietišķās valodniecības apakšnozarē.* Rīga: Latvijas Universitāte.
16. Karttunen, Lauri, Peters, Stanley. 1979. Conventional implicature. *Syntax and Semantics*. 11. *Presupposition*. Oh, Choon-Kyu, Dineen, David (eds). New York: Academic Press, 1–56.
 17. Lepika, Milda. 1965. Par partikulu VIEN un tās vietu teikumā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 1. Rīga: Liesma, 128–132.
 18. Mey, Jacob. 2001. *Pragmatics: an introduction*. Malden: Blackwell.
 19. Nītiņa, Daina., Iljinska, Larisa, Platonova, Marija. 2008. *Nozīme valodā: lingvistiskie un ekstralingvistiskie aspekti*. Rīga: RTU izdevniecība.
 20. Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. Rīga: Zinātne.
 21. Plaude, Ilze. 2004. *Pragmatika*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
 22. Plaude, Ilze. 2013. Lingvistiskā pragmatika. *Latviešu valoda*. Veisbergs, Andrejs (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 193–199.
 23. Porīte, Tamāra. 1959. Partikulas. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. Ahero, Antonija et al. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 778–801.
 24. Porīte, Tamāra. 1972. Dažas iezīmes partikulu TIKAI, TIK un VIEN lietošanā latviešu rakstu valodas sākumposmā. *Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam*. Grabis, Rūdolfs (red.). LPSR Zinātņu akadēmijas Andreja Upīša valodas un literatūras institūts, Rīga: Zinātne, 413–426.
 25. Porīte, Tamāra. 2007. Partikulas. *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība: Nelokāmās vārdšķiras*. Pokrotiece, Kornēlija (red.) Rīga: LU aģentūra „LU Latviešu valodas institūts”.
 26. Potts, Christopher. 2005. *The Logic of Conventional Implicatures*. Oxford University Press.
 27. Roberts, Craige. 2006. *Only, presupposition and implicature*. Pieejams: http://liberalarts.utexas.edu/linguistics/_files/pdf/4DW/Roberts_4DW_2006.pdf.
 28. Rozenbergs, Jānis. 1989. Teksts. *Latviešu valodas sintakse*. Rīga: Zvaigzne, 142–224.
 29. Strazdiņa, Valija. 1987. Partikula VIEN modes tērpā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 23. Rīga: Avots, 60–64.
 30. Zilgalve, Evelīna. 2011. Partikulu loma izteikuma slēptā satura izteikšanā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 15 (1). Liepāja: LiePA, 388–393.
 31. Zilgalve, Evelīna. 2012. Partikulas un implikatūras. *Res Humanitariae*. X. *Kalbos vienietų semantika ir struktūra*. Klaipėdos Universitetas, 189–198.
 32. Zilgalve, Evelīna. 2013. Partikulas gramatizēšanās aspektā. *Valoda: nozīme un forma*. 3. *Teorija un metodoloģija latviešu valodniecībā*. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 157–171.
 33. Zuicena, Ieva (red.). *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Pieejama: <http://tezaurs.lv/mlvv/>.

Summary

Particle *pat* ‘even’ is described as a strengthening particle, whereas *tikai* ‘only’ – as a restriction particle in Latvian grammars and dictionaries. So, they are considered as words having opposite meaning. This kind of description of meanings is quite vague and asks for a deeper look in semantics of particles. Words

corresponding to the meaning and functions of Latvian *pat* and *tikai* – like *even* and *only*, and others have been an object of different kind of research in semantics, pragmatics and language philosophy all over the world during many decades.

There is an analysis of *pat* and *tikai* performed in this paper using linguistic experiment and negation test – particles are inserted in utterance *Jānis vakar atnāca pie Kārļa*. ‘Jānis yesterday came to Kārlis’ house.’ both in affirmative and negative form of utterance. The meanings are stated in connection with the place of element in the group of similar elements, and also, in connection with the fulfillment of expectations in real life.

Several meanings of *pat* and *tikai* differ according to the affirmative or negative – partial or complete – form of the utterance. A conclusion is drawn that independently from affirmative or negative form of an utterance *pat* and *tikai* convey opposite meanings in connection with the place of element in its group. In connection with the fulfillment of expectations in reality, the meaning of *pat* and *tikai* not only depends from the affirmative and negative form but we need to also consider the aspect of scalarity – different positions on the scale of expectations.